

Künye:

Sayı: 1
Yıl: 2025
Sayfa: 1-12

 Kamran Sokhanpardaz^{a*}

^a Dr.,
artresercher@gmail.com

* Sorumlu Yazar

Geliş Tarihi: 15.11.2025
Kabul Tarihi: 05.12.2025
Yayın Tarihi: 31.12.2025

Atıf:

Sokhanpardaz, K. (2025). Espiye Mezgit Mescidi'nin Büyük Selçuklu Dönemi Süslemeleri. *Erciyes Sanat Akademisi*, 1, 1-12.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18231248>

Screened by
 iThenticate®
for Authors & Researchers

Except where otherwise noted, content in this article is licensed under a Creative Commons 4.0 International license. Icons by Font Awesome.

Espiye Mezgit Mescidi'nin Büyük Selçuklu Dönemi Süslemeleri

Öz

Bu çalışma, İran'ın kuzeyinde Gilan eyaleti sınırları içinde yer alan Espiye Mezgit Mescidi'nin mimari ve süsleme özelliklerini, özellikle de Büyük Selçuklu dönemi alçı sanatının estetik ve teknik özellikleri bağlamında incelemektedir. Söz konusu yapı, tarihî süreç boyunca geçirdiği dönüşüm nedeniyle, yalnızca bölgesel bir ibadet mekânı olmanın ötesinde, kültürel ve dinî değişimlerin mimariye nasıl yansıdığını gösteren somut bir belge niteliği taşımaktadır. Yapı, tarihî süreç içerisinde Zerdüşti bir ateşgdeden İslamî bir ibadethaneye dönüşmüş olması bakımından, inanç sistemleri arasındaki geçiş sürecinin mimari izlerini taşımaktadır. Mezgit Mescidi'nde görülen alçı süslemeler, yapının dekoratif anlayışını belirleyen temel unsurlardan birini oluşturmaktadır. Alçı süslemeler, yapıdaki dekoratif anlayışın temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Günümüzde büyük ölçüde harap olmuş olsa da, kalan alçı parçalar ve yazı örnekleri, hem dönemin sanatsal yaklaşımını hem de yapının dini kimliğini anlamada önemli veriler sunmaktadır. Bu bağlamda, Espiye Mezgit Mescidi yalnızca bölgesel bir mimari örnek değil, aynı zamanda Büyük Selçuklu sanatının İran'ın kuzey bölgelerine etkisini belgeleyen nadir bir kültürel miras olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar kelimeler: İslam Mimarisi, Büyük Selçuklu Sanatı, Espiye Mezgit Mescidi, Alçı Süsleme

The Decorative Program of The Espiye Mezgit Masjid in The Great Seljuk Period

Abstract

This study examines the architectural and decorative features of the Mezgit Mosque of Espiye, situated within the boundaries of Gilan Province in northern Iran, with a particular focus on the aesthetic and technical characteristics of stucco art during the Great Seljuk period. Owing to the transformations it has undergone throughout its historical development, the structure serves not merely as a regional place of worship but as a tangible document illustrating how cultural and religious changes are reflected in architecture. The building, which was converted from a Zoroastrian fire temple into an Islamic place of worship over the course of history, preserves architectural traces of the transitional process between distinct belief systems. The stucco decorations observed in the Mezgit Mosque constitute one of the fundamental components shaping the structure's decorative program. Although largely ruined today, the surviving stucco fragments and inscriptions provide significant insight into both the artistic sensibilities of the period and the religious identity of the monument. In this context, the Espiye Mezgit Mosque should be regarded not only as a regional architectural specimen but also as a rare cultural heritage site that documents the influence of Great Seljuk art on the northern

regions of Iran.

Keywords: Islamic Architecture, Great Seljuk Art, Espiye Mezgıt Mosque, Stucco Decoration

Giriş

Büyük Selçuklu sanatı, İslam öncesi ve İslamî sanat geleneklerinin kesiştiği zengin bir kültürel zeminde şekillenmiştir. Bu zemin, yerel unsurların İslam dininin yeni ortaya çıkan öğretileriyle kaynaştığı ve böylece geçmişin sürekliliğini bünyesinde barındırırken aynı zamanda yenilik ve zihinsel dönüşümün göstergelerini yansıtan bir üslubun doğmasına imkân tanımıştır. Bu kültürel ve sanatsal atmosfer içerisinde, Büyük Selçuklu dönemi sanatçıları Sâsânî, Sâmânî ve Gazneli miraslarından yararlanarak, bu birikimi İslamî dünya görüşünün derin kavrayışıyla birleştirmeyi başarmışlardır.

Bu dönemde mimari, temel ve belirleyici bir sanat dalı olarak öne çıkmış; alçı süsleme, tuğla işçiliği, çini kaplama ve yazı gibi tüm süsleme kolları mimari eserlerde kullanılmıştır. Bu sanat dalları arasında özellikle alçı sanatı ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Yumuşak, ucuz, kolay erişilebilir ve biçimlenmeye elverişli bir malzeme olan alçı, sanatçıya yapı yüzeylerini geometrik, bitkisel ve yazı motifleriyle sonsuz çeşitlilikte bezeme imkânı sunmuştur. Bu özellik sayesinde alçı, Selçuklu mimarisinde yalnızca bir kaplama malzemesi olarak değil, aynı zamanda bir sanat dili ve İslam estetik düşüncesinin somut ifadesi olarak değerlendirilmiştir.

Büyük Selçuklu dönemi yapılarında alçı, çok yönlü bir işlev üstlenmiştir: duvarların iç sıvalarından ve ince kaplama yüzeylerinden başlayarak, tonoz, kubbe ve hatta mukarnas ile çerçeveleme gibi yapısal süsleme öğelerine kadar geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Camilerin, medreselerin, ribatların ve türbelerin iç duvarlarında alçı yalnızca yüzeyleri düzleştirmek için değil, aynı zamanda onları bezemek amacıyla da kullanılmıştır. Büyük Selçuklu dönemi ustaları, “kabartma”, “kazıma”, “eğri kesim”, “ajur” ve “kalıplama” gibi çeşitli tekniklerden yararlanarak alçıyı hem biçimsel hem de kavramsal açıdan güçlü bir sanatsal malzemeye dönüştürmüşlerdir. Estetik açıdan bakıldığında, Büyük Selçuklu dönemi sanatçısı mekânın manevi değerlerini derinlemesine kavramış ve alçıyı ışığı yansıtmaya, yüceltici bir atmosfer yaratma aracı olarak değerlendirmiştir.

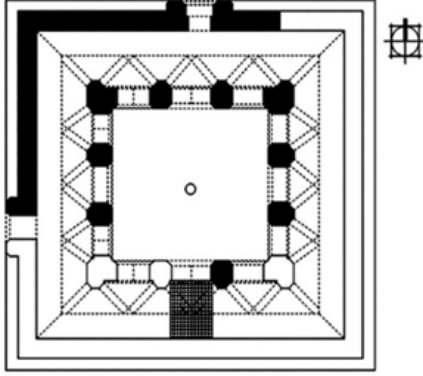
Yapı içlerinde, ışığın alçı yüzeyler üzerindeki yansımaları sayesinde ruhani ve sembolik bir mekân algısı oluşmuştur. Bu nedenle, alçı süsleme sanatı Selçuklu döneminde hem teknik hem düşünsel mükemmeliyetin bir simgesi hâline gelmiştir. Bu sanat yalnızca dekoratif bir nitelik taşımamış, aynı zamanda felsefî ve tasavvufî anlamlar da içermiştir. Zira Müslüman sanatçının dünya görüşünde ışık ve alçının beyazlığı, mekândaki saflığın ve ilahî varlığın göstergesi olarak kabul edilmiştir. Sonuç olarak, Selçuklu döneminde alçı süsleme tekniklerinin ulaştığı yüksek düzey, bu sanatın sonraki yüzyıllarda, özellikle İlhanlı ve Timurlu dönemlerinde, İran ve İslam dünyası mimari süslemelerinin temel unsurlarından biri hâline gelmesine zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda, Espiye Mezgıt Mescidi, Büyük Selçuklu döneminin sanat anlayışını yansıtan nadide yapılardan biri olarak dikkat çekmektedir. Bu yapı, özellikle dönemin alçı süsleme sanatının karakteristik özelliklerini bünyesinde barındırması bakımından büyük önem taşır. Bu çalışmada Espiye Mezgıt Mescidi’nin alçı süslemeleri ayrıntılı biçimde ele alınıp, teknik ve biçimsel yönleriyle değerlendirilerek Büyük Selçuklu sanatı içindeki yeri ve önemi ortaya konulmuştur.

1. Espiye Mezgıt Mescidinin Genel Özellikleri

Espiye Mezgıt Mescidi, İran’ın kuzeyinde Gilan İli sınırları içinde, Taleş şehrinin yaklaşık 22 kilometre güneyinde, Kişhale Köyü’nde bulunmaktadır. Yapı, İran Millî Eserler Listesi’nde 2796 numara ile kayıt altına alınmıştır. “Espiye” kelimesi Taleş ağzında “beyaz”, “Mezgıt” ise Eski Farsçada “mescid” anlamına gelmektedir (Deh-hudâ, 1967, s. 8873; Deh-hudâ, 1967, s. 78514). Günümüze harabe hâlinde ulaşmış yapının özgününde kare planlı bir form gösterdiği anlaşılmaktadır. Muhtemelen Sasani dönemine tarihlenen ve başlangıçta dikdörtgen planlı bir ateşgeden oluşan bu yapı, İslamiyet’in kabulünden sonra mescide dönüştürülmüştür (Plân 1). Son dönem araştırmaları ile arkeolojik kazı verileri, yapının esasen Sasani dönemine, süslemelerinin ise Büyük Selçuklu dönemine

ait olduğunu ortaya koymuştur (Mirselim, 1996, s. 3177; Keşavarz Haliki, 2004, s. 304–308; Naseri Kuhistani & Saidi Kepurçali, 2016, s. 75; Cihani, 2002, s. 56–59; Sutudeh, 2001, s. 70–72; Tofighiyan, 2000; Jahani, 2000; Hakemi, t.y.; Khaleqi, t.y.; Rahnamayi, t.y.). Yaklaşık 23×33 m ölçülerindeki yapının ana ibadet mekânını oluşturan şebistan bölümü yapının güney kısmında konumlanmaktadır.

Plan 1: Espiye Mezgit Mescidi'nin Plânı

Kaynak: İran Kültürel Miras, El Sanatları ve Turizm Kurumu Arşivi

Espiye Mezgit Mescidi, Gilan bölgesinin en görkemli tarihî yapılarından biri olmasına rağmen, tarihî kaynaklarda ve seyahatnâmelerde adına rastlanmamaktadır (Hatem, t.y., s. 52). Tuğladan inşa edilen yapının duvar kalınlığı 175 cm'dir. Bölgenin nemli iklim koşulları nedeniyle yapının içerisinde kök salan bitkiler ve ağaçlar, zamanla yapının bütünlüğünün bozulmasına ve özgün dokusunun tahrip olmasına yol açmıştır. Yapıda mevcutta Kur'an-ı Kerim'den surelerin yazılı olduğu ayetler mevcuttur, ancak inşa tarihinin yer aldığı kitâbe bulunmamaktadır. Ayrıca harimde mihrap da mevcut değildir.

Harimde, sivri kemerlerle birbirine bağlanmış payeler dikkat çekmektedir. Duvar yüzeylerinde eğri kesim tekniğiyle işlenmiş kûfi kitâbeler ve alçı süslemeler görülmektedir. Ancak nem ve yağış etkisiyle alçı süslemelerin büyük bir kısmı dökülerek tahrip olmuştur. Bu nedenle günümüze yalnızca kısmen korunmuş durumda ulaşabilmiştir. Günümüzde yapı ibadete kapalıdır.

2. Espiye Mezgit Mescidi'nin Süsleme Özellikleri

Yapının kuzey duvarında, zeminden yaklaşık 2 m yükseklikte iki silme arasına yerleştirilmiş alçı bir kitâbe bulunmaktadır. Basit kûfi hatlı yazı, Tevbe Sûresi'nin 18. âyetinin son kısmını içermekte olup, başlangıç ve bitiş bölümleri tahrip olmuştur (Fotoğraf 1–7; Çizim 1): . ولم يخش إلا الله فعسى أولئك أن يكونوا . من المهتدين

Anlam: ...ve Allah'tan başkasından korkmayan.... işte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur.

Tevbe Suresi'nin 18. âyetinin birçok tarihi yapıda kullanıldığı göz önüne alındığında, yapıda bu âyetin tamamının kitâbe olarak yer almış olabileceği ve zaman içerisinde bozulmalara uğramış olabileceği tahmin edilmektedir. Bu kitabenin yazı üslubu, Gazne'deki geç dönem Gazneli eserleriyle benzerlik göstermektedir. Söz konusu dönem, İran'ın diğer bölgelerinde hüküm süren Büyük Selçuklular devrine tekabül etmektedir.

Fotoğraf 1: Espiye Mezgit Mescidi'nin Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Fotoğraf 2: Espiye Mezgit Mescidi'nin Kûfi Kitâbesi

Fotoğraf 3: Espiye Mezgit Mescidi'nin Kûfi Kitâbesi

Fotoğraf 4: Espiye Mezgit Mescidi'nin Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

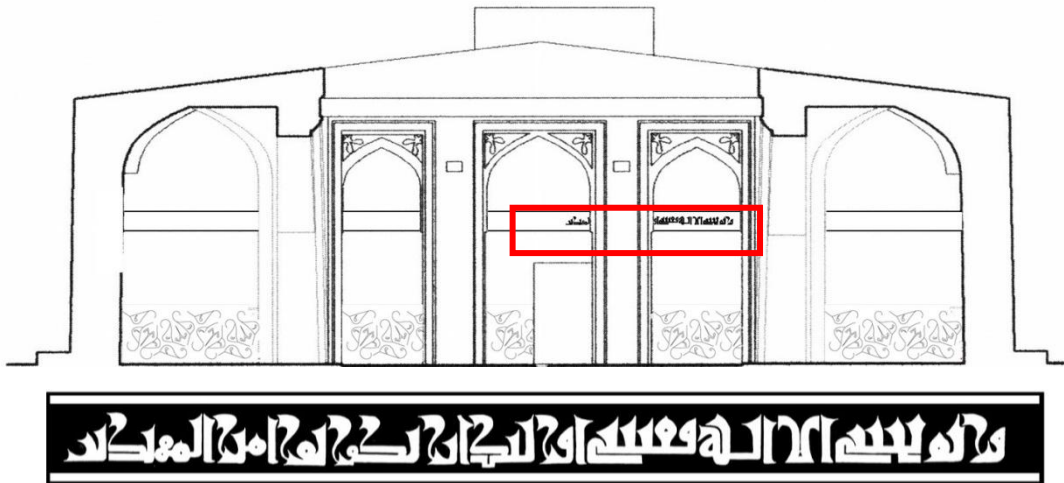
Fotoğraf 5: Espiye Mezgit Mescidi'nin Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Fotoğraf 6: Espiye Mezgit Mescidi'nin Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

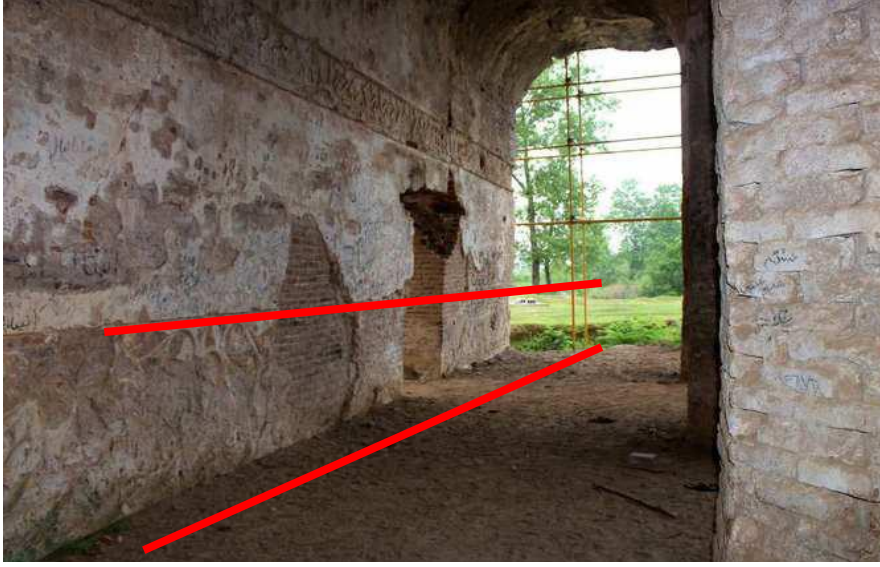
Fotoğraf 7: Espiye Mezgit Mescidi'nin Kûfi Kitâbesinden Ayrıntı

Çizim 1: Espiye Mezgit Mescidi'nin Kûfi Kitâbesi

Kuzey revak duvarında yer alan bu yazının benzer örneklerinin, geçmişte yapının batı, güney ve doğu revaklarında da bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu yönlerdeki revakların büyük ölçüde harap olması nedeniyle, günümüze yalnızca kuzey ve batı revaklarından birkaç süsleme parçası

ulaşabilmıştır (Fotoğraf 8-10; Çizim 2). Yapının kuzey ve batı cephelerindeki revak duvarlarını zeminden yaklaşık 1 m yüksekliğe kadar kaplayan alçı süslemeler, rûmî karakterli olup koçboynuzu motiflerinin tekrarıyla oluşturulmuştur.

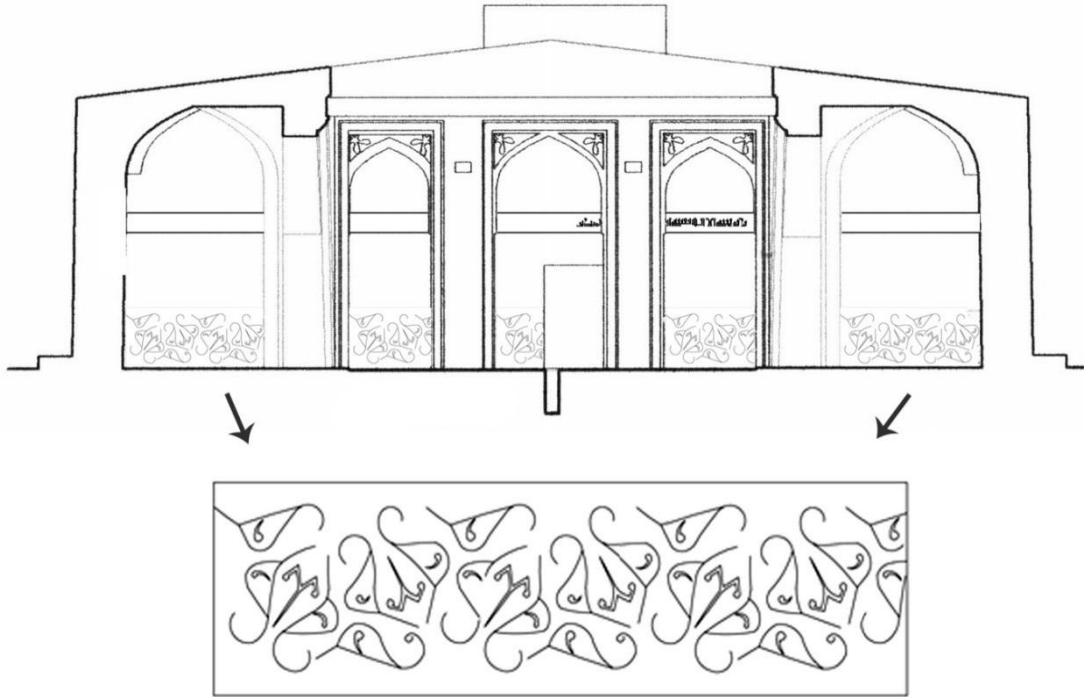
Fotoğraf 8: Espiye Mezgit Mescidi'nin Alçı Süslemeleri

Fotoğraf 9: Espiye Mezgit Mescidi'nin Alçı Süslemeleri

Fotoğraf 10: Espiye Mezgit Mescidi'nin Alçı Süslemeleri

Çizim 2: Esiye Mezgit Mescidi'nin Alçı Süslemeleri

Fotoğraf 11: Esiye Mezgit Mescidi'nin Alçı Süslemeleri

Avlu revak kemer köşeliklerinde yer alan bitkisel süslemeler ise, kazıma tekniğiyle son derece özenli bir biçimde işlenmiş olup, kompozisyonun genel bütünlüğü içinde dikkat çekici bir estetik düzen sergilemektedir. Bu süslemeler, uç kısımları zarif yaprak biçiminde sonlanan ve ana hatlarıyla rûmî karakter taşıyan motiflerden meydana gelmektedir. Motiflerin kazıma yöntemiyle uygulanmış olması, hem yüzeyde belirgin bir derinlik etkisi oluşturmuş hem de ışık-gölge oyunları ile dekoratif görünümü zenginleştirmiştir. Kemer köşeliklerinde yinelenen bu bitkisel düzenleme, dönemin sanat anlayışına uygun olarak simetri, ritim ve doğadan esinlenmiş soyut biçimlerin uyumlu bir bileşimini yansıtır

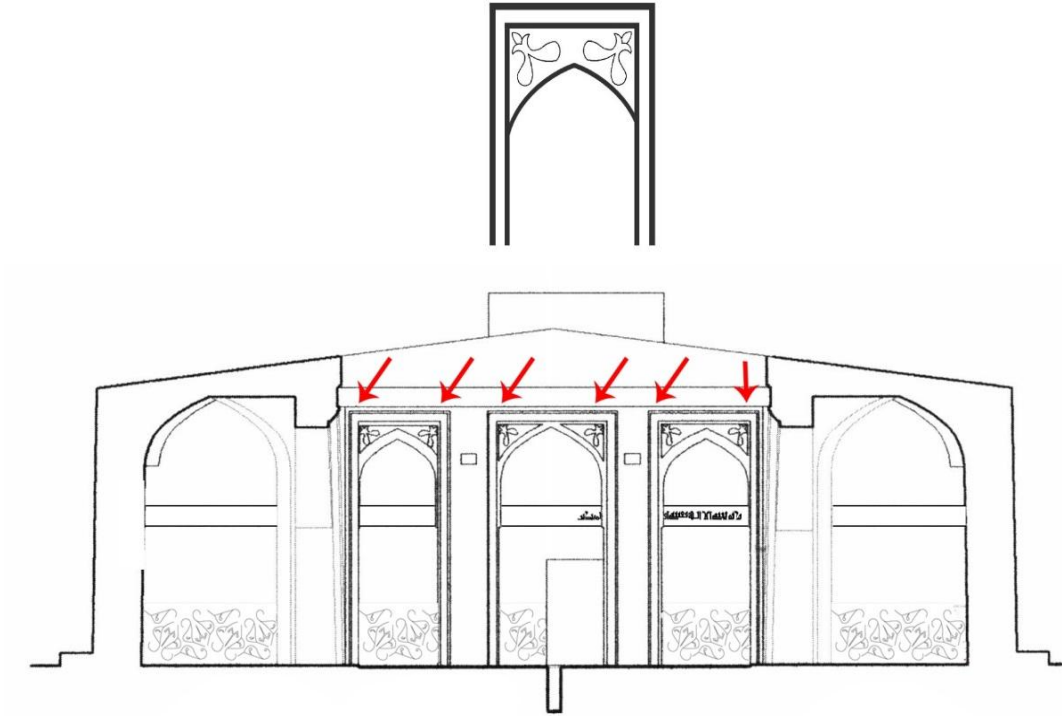
(Fotoğraf 11-13; Çizim 3).

Fotoğraf 12: Espiye Mezgit Mescidi'nin Alçı Süslemeleri

Fotoğraf 13: Espiye Mezgit Mescidi'nin Alçı Süslemeleri

Çizim 3: Espiye Mezgit Mescidi'nin Alçı Süslemeleri

3. Karşılaştırma

Espiye Mezgit Mescidi'nin bezemeleri, tabloda (Tablo 1) örnekleri verilen farklı dönem ve merkezlerle karşılaştırıldığında belirgin benzerlik ve ayrışmalar ortaya çıkmaktadır.

Sasani Dönemi (226-651)	Espiye Mezgit Mescidi
 Bir Sasani Sütununun Başlığı, Taq-e Bostan	
X. yüzyıl (Nişâbur Şehri)	Espiye Mezgit Mescidi
 Nişâbur, Tepe Medresesi	
Abbâsiler Dönemi (Sâmarrâ Şehri / 226-651)	Espiye Mezgit Mescidi
 Sâmarrâ Şehri	
Gazneliler Dönemi (963-1186)	Espiye Mezgit Mescidi
 II. Gazneli Mesud Sarayı, Afganistan, Gazni	
Karahanlılar Dönemi (840-1212)	Espiye Mezgit Mescidi
 Şeyh Fâzıl Türbesi	
 Özkent Türbeleri - Kırgızistan, Özkent	

Tablo 1: Espiye Mezgit Mescidi'nin Büyük Selçuklu Dönemi Kitabe ve Süslemelerinin Diğer Dönemlerdeki Örneklerle Karşılaştırılması
(Sokhanpardaz, 2020, s. 147-211)

Sasani taş işçiliğinde görülen spiral ve dalgalı geometrik düzenler, Espiye Mezgit Mescidi'ndeki tekrarlayıcı ritmik şema ile yapısal bir paralellik taşımaktadır. Ancak Sasani örneklerinde geometrik bütünlük daha belirgindir; Espiye Mezgit Mescidi'nde ise rûmî karakterli kıvrımlar ve koçboynuzu düzeninin birlikteliği, İslamî dönem sonrası ortaya çıkan daha farklı bir yorumun göstergesidir. Nişâbur'da bulunan kitabeler, Espiye Mezgit Mescidi'ndeki kitâbelerle yazı karakteri yönünden benzerdir. Samarra'nın alçı bezemelerinde görülen soyut bitkisel ve geometrik düzenlemeler, Espiye Mezgit Mescidi'nde izlenen kıvrım hatlı şematik bitkisel kompozisyonlarla teknik ve üslup bakımından ilişkilidir. Samarra'nın kendine özgü "eğri kesim" tekniği, Espiye Mezgit Mescidi'nde de görülmektedir. Bununla birlikte, Espiye Mezgit Mescidi'nde kazıma tekniğiyle derinlik kazandırılmış rûmî benzeri motifler tercih edilmiştir. Gazneliler Dönemi örnekleri, Espiye Mezgit Mescidi bezemeleriyle en güçlü benzerliği gösteren malzeme ve teknik örneklerdir. Her iki dönemdeki kitâbelerde, yazı karakterlerinin tekrarlarıyla oluşan ritmik yüzey hareketi özellikle dikkat çekicidir. Karahanlı dönemi bezemeler, Espiye Mezgit Mescidi'ndeki yazı ve bitkisel düzenlemelerle belirli bir üslup ortaklığı sergiler. Bununla birlikte Karahanlı örneklerinde kompozisyon daha yoğun ve örgüsel bir yapıya sahiptir; Espiye Mezgit Mescidi'nde ise ritim ve tekrar ön planda tutulmuş, bezemeler daha sade ve yüzeye yatay olarak yayılmıştır.

Sonuç

Espiye Mezgit Mescidi, mimari kurgusu ve süsleme anlayışıyla Büyük Selçuklu dönemi sanatının estetik ve düşünsel birikimini yansıtan önemli yapılardan biri olarak değerlendirilmektedir. Yapıdaki alçı bezemeler, Selçuklu sanatına özgü simetri, oran ve soyut biçim kavrayışının bölgesel bir yorumu niteliğinde olup, yazı ve motif birlikteliği dönemin süsleme anlayışının sembolik yönüne işaret etmektedir. Farklı dönemlere ve merkezlere ait örneklerle yapılan genel karşılaştırmalar, Espiye Mezgit Mescidi süslemelerinin bazı geleneksel modellere yakınlığını, bazı yönleriyle ise belirgin biçimde ayrıştığını ortaya koymaktadır. Antik ve İslamî dönemlerde görülen çeşitli geometrik ve bitkisel düzenlemelerle kurulan bu ilişkiler, yapının hem geçmişten devralınan motifleri sürdürdüğünü hem de döneminin sanatsal eğilimleri doğrultusunda yeni yorumlar geliştirdiğini göstermektedir. Aynı şekilde, geniş bir coğrafyaya yayılan yazı ve süsleme teknikleriyle kurduğu bağlantılar, Espiye Mezgit Mescidi'nin yalnızca yerel bir geleneğin ürünü olmadığını, aksine farklı kültürel ve sanatsal çevrelerle temas hâlinde geliştiğini göstermektedir. Malzeme, teknik uygulama ve kompozisyon anlayışındaki ortaklıklar ve farklılıklar, yapının dönem sanat üretimi içerisindeki özgün konumunu belirginleştirmektedir. Espiye Mezgit Mescidi'nin değerlendirilmesi, yalnızca bölgesel bir mimari yapının özelliklerini anlamakla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda Büyük Selçuklu sanatının farklı sanat çevreleriyle olan etkileşim süreçlerini kavramak açısından da önemli bir bakış sunmaktadır.

Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma "Büyük Selçuklu Cami Mimarisinde Allçı Süsleme" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: KS; **Kavramsallaştırma:** KS; **Literatür Taraması:** KS; **Veri Toplama:** KS; **Veri İşleme:** KS; **Analiz:** KS; **Yazma – orijinal taslak:** KS; **Yazma – inceleme ve düzenleme:** KS.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma, Ondokuz Mayıs Üniversitesi BAP tarafından desteklenmiştir (Proje No: PYO.ILH.1904.18.001)

5. Çıkar Çatışması:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

6. Üretken Yapay Zeka Beyanı:

Çalışmanın hiçbir safhasında yapay zeka araçlarından faydalanılmamıştır.

7. Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları:

KAYNAKÇA

Cihani, V. (2002). Mescid-i espiye mezigit. Mescid, (64), 56–59.

Deh-hudâ, A. E. (1967). Müessese-i intişarat ve çap-i danişgâh-i Tahran. Lugatnâme (Vol. I, p. 8873; Vol. XXIX, p. 78514).

Hakemi, A. (t.y.). Kavosh dar mantaghe-ye rostanabad-e rudbar. Markaz-e asnad-e sazman-e mirase farhangi-ye keshvar.

Hatem, G. A. (t.y.). Mimari islami-i İran der devre-i Selcukiyan (p. 52).

Jahani, V. (2000). Gozaresh-e amalkard-e sal-e 1379 mirase farhangi-ye gilan. Sazman-e mirase farhangi-ye gilan.

Keşavarz Haliki, F. (2004). Espiye mezigit. Eser, (36–37), 304–308.

Khaleqi, [Esm-i küçük belirsiz]. (t.y.). Gozaresh-e tahqiqi az espiye mezget-e dinachal. Markaz-e asnad-e edare-ye koll-e mirase farhangi-ye gilan.

Mirselim, S. M. (1996). Daneşname-i cihan-i islam (Vol. I, p. 3177).

Naseri Kuhistani, T., & Saidi Kepurçali, M. (2016). Espiye mezigit ateşgede ta mescid. Dovomin kongere-i beynelmileli mühendis, umran, mimari, muhit-i zist ve müdiriyet-i şehir, 75.

Rahnamayi, M. T. (t.y.). Bana-ye tarikhi-ye espiye mezget va vizhegi-haye nashenakhte-ye an. Shoraye pejouheshi-ye edare-ye koll-e farhang va ershad-e eslami-ye gilan.

Sokhanpardaz, K. (2020). Büyük Selçuklu cami mimarisinde alçı süsleme (Yayımlanmamış doktora tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Sutudeh, M. (2001). Az astara ta esterabad. Encümen-i âsâr ve mefâhir-i ferhengi. (Vol. II, pp. 70–72).

Tofighiyan, H. (2000). Negah-e ejmali be masajed-e tarikhi-ye gilan. Majalle-ye farhangi-ye gilan, (7 ve 8), payiz ve zemestan.

